כתלה מדברית בן-שיח מדברי נדיר הגדל על סלעים (נובמבר 2022)

ערגה אלוני

תקציר: **כתלה מדברית** *Chiliadenus monotanus* מהמורכבים הינו בן-שיח מדברי נדיר הגדל על גבי סלעים חשופים וערוצים חצציים. העלים קטנים, פשוטים, התפרחת קרקפת עטופה עלי מעטפת ירוקים מאונקלים קשתיים. בכל קרקפת פרחים צינוריים דו-מיניים אחדים בצבע צהוב. הכותרת צינורית מורכבת מ5 עלים מאוחים המסתיימים ב5 שיניים. אבקנים 5 מסודרים כטבעת סביב העלי. השחלה תחתית. הפרי זרעון המצויד בציצית המאפשרת תפוצה באמצעות רוח. הצמח עשיר בשמן אתרי משמש למרפא. טיפוס תפוצתו סהרו ערבי .

———

כתלה מדברית *Chiliadenus monotanus* (שמות נרדפים: *Chrysocoma monotanus*, *Verthemia monotanusa*: *Jasonia monotanus*), המשתייכת למשפחת המורכבים, הינו בן-שיח נדיר בגובה של כחצי מ', הגדל בסלעי המדבר (פינברון-דותן, דנין, 1991), לצמח שורש שיפודי מעמיק אשר חודר את הסלע במקומות חולשה ובסדקים. אמצעות מי גשם הנקווים בסלע והפרשות השורש, הסלע מתמוסס בתוואי צמיחתו וכך הוא מתווה דרכו לעומק ולרוחב. ההמסה מאפשרת לשורש לקלוט מינרלים הנדרשים לגדילתו (דנין, פרגמן-ספיר 2013, שמידע 2017).

כתלה מדברית : מימין הצמח גדל בנוף המדבר על מצוק חשוף צילם אורי פרגמן-ספיר ©. משמאל: הצמח בעל עלים פשוטים ותפרחות שהן קרקפות נושאות פרחים צינוריים צהובים. צילם נעם עביצל המקור "צמח השדה"©

גבעולי הצמח מעוצים בבסיסם נושאים עלים תמימים יושבים, מסורגים (15 מ"מ). בעונת הגידול בחורף, הצמח מפתח ענפים משניים מסועפים וקצרים נושאי עלים ותפרחות. העלים על גבעולים אלה קטנים צפופים ושעירים. בראש הענף מתפתחת תפרחות שהיא קרקפת הנישאת על עוקץ. העוקץ ובסיס התפרחת נושאים עלי מעטפת רעופים שעירים וקטנים (2-4 מ"מ), בעלי קצה קשתי מאונקל אחורנית. עלי המעטפת המאונקלים **בכתלה מדברית** שונים מעלי המעטפת הישרים הפונים מעלה או הצידה **בכתלה חריפה** מה שמאפשר בקלות להבדיל בין שני המינים (שמידע 2005).

הקרקפות לא גדולות נושאות פרחים צהובים מעטים (8-15) המסודרים על מצעית חשופה. הפרחים צינוריים, דו- מיניים, פוריים. בכל פרח חמישה עלי כותרת שהתאחו לצינור ובראשו 5 אונות משולשות. במרכז בולט עמוד עלי צהוב, ארוך מהכותרת, המסתיים בשתי צלקות מוארכות פונות לצדדים מנוגדים, השחלה תחתית עשויה 2 עלי שחלה, מכילה ביצית אחת. אבקנים 5 מסודרים כטבעת, מאוחים לצינור הכותרת. עם הזדקנות אברי הפרח משתנה צבעו מצהוב שמשי לכתום. האבקה עצמית או ע"י חרקים.

כתלה מדברית: מימין, ענף נושא קרקפת בו נראים עלי מעטפת רעופים ומאונקלים מסודרים סביב הקרקפת. צילם אורי פרגמן-ספיר. באמצע ומשמאל, תפרחות עם פרחים צינוריים במרכז בולטים אבקנים מסודרים סביב עמוד העלי. צילם נעם עביצל המקור "צמח השדה"

הפרי זרעון קטן מוארך (כ-3 מ"מ), בעל שערות זיפניות קצרות. נושא בראשו ציצת שער זיפני ארוך פי שנים מהזרעון, ודור חיצוני של זיפים קצרים מהפנימיים. ציצית הזיפים עוזרת לזרע לפוץ במרחב באמצעות רוח. הצמח פורח מספטמבר עד בנובמבר.

כתלה מדברית: מימין הקרקפת בשלב הבשלת פירות בה נראים עלי מעטפת הקרקפת יבשים וכן פרחים וסביב הפרח שערות הציצית שבראש הפרי. באמצע: פירות שהם זרעונים מצוידים בזיפים ובראשם ציצית ארוכה, צילם עוז גולן©. משמאל מצעית תפרחת יבשה ועלי מעטפת צילם נעם עביצל המקור "צמח השדה"

לכתלה מדברית כמו למיני **כתלה** אחרים, יש ריח ארומטי חזק והיא משמשת ברפואה המסורתית לטיפול בתחלואים כמו שפעת, כאבי בטן (דנין 1983) שלשול, שפעת וכאבי שרירים (גרנות 2014). בדיקות מעבדה הראו שהשמן האתרי המצוי בעלי הצמח הכילו 58 מרכיבים כימים שונים (Hammerschmidt et al 1993), שהעיקריים הם קמפור, בורנאול, בורניל אצטט, כריזנתמול, אינטרמדיול ו-cineole.-1,8 שמנים אחדים נמצאו יעילים כחומר אנטיבקטריאלי הפעיל כנגד Bacillus subtilis, ואחרים נמצאו פעילים כנגד פטריות גורמות מחלות כמו קריפטוקוקוס, טריכופיטון וקנדידה. הצמח מכיל פוליפנול בשם Quercetin שהוא נוגד חמצון יעיל (Hussein 2017) וחומרים נוספים כמו: גליקוזידים פלבנואידים, Patuletin-3-glucuronide ו-quercetin-3-glucuronide אסטרים עם חומצה קפאית בכמויות מוערכות שבין 43-117 מ"ג/100 גרם צמח מיובש El-Zayat (2002).

בית הגידול של הצמח הם סלעים חשופים וערוצים חצציים בקרינה מלאה במדבר ובערבה (דנין 2013). הזרעים נתקעים בסדקים או בגומות בסלע מחכים למים ואז נובטים. הצמח גדל בדרום הנגב, אדום, דרום סיני, מואב מצוי במזרח הים התיכון, מצרים ואפגניסטן (KEW) טיפוס תפוצתו מזרח סהרו -ערבי

את **הכְּתֵלָה המִדְבָּרִית** ניתן לראות כתת-מין מדברי של **כתלה חריפה**, המחליפה אותה בהרי דרום הנגב, דרום אדום ודרום סיני (שמידע 2005).

בסוג כתלה 5 מינים הגדלים בעיקר באזור מזרח ים-תיכון.

———————–

ספרות

גרנות י. 2014. צמחי הנגב ברפואה האיסלמית הקדומה וברפואה העממית הבדואית הוצאת אופיר.

דנין א. (אלון ע עורך) 1983. החי והצומח של א"י אנציקלופדיה שימושית מאוירת. משרד הביטחון, החברה להגנת הטבע (כרך 11) עמ' 138

דנין א. פרגמן- ספיר א. 2016. צמחיית ישראל וסביבתה. https://flora.org.il

פינברון-דותן נ. דנין א. 1991. המגדיר לצמחי-בר בארץ-ישראל כנה ירושלים.

שמידע א. 2017. כתלה חריפה Chiliadenus iphionoides פורחת בסלעים בחבל הים תיכוני ובהר הנגב https://www.kalanit.org.il/

שמידע א. 2005. צמחי ישראל המדריך השלם לצמחים ופרחים בא"י הוצאת מפה

———————-

El-Zayat, MMMM. 2002. Infusions of Varthemia Montana (Jasonia montana): activity phenolic profile and antioxidant Centre. International de Hautes Etudes Agronomiques Méditerranéennes, Chania (Greece). Institut Agronomique Méditerranéen [Corporate Author] https://agris.fao.org

Feinbron-Dotan N 1978. Flora Palaestina. The Israel Academy of Sciences and humanities Jerusalem. V. 3

Hammerschmidt FJ. Clark AM. Soliman FM. el-Kashoury ES. Abd el-Kawy MM. El-Fishawy AM 1993 Chemical composition and antimicrobial activity of essential oils of Jasonia candicans and J. montana Feb;59(1):68-70 https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov

Hussein MA. 2017. Potential mechanisms for the antioxidant effects of Jasonia montana. https://www.semanticscholar.orghttps://powo.science.kew.org/ KEW

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: אלוני ע. כתלה מדברית בן-שיח מדברי נדיר הגדל על סלעים (נובמבר 2022). פורחי החודש, כתב-עת "כלנית" מספר 8
https://www.kalanit.org.il/monthly_blooms/chiliadenus_monotanus_11_2022/

==========